

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ Ի ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՎԻԱՅԻՄԻԱՑԻԱ
ՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆՍՏՐԱԿՏ

Բնագրի իրավունքով

ԱՇՈՏ ԳՐԱԳՐԻ ԽՈՍՀՆՑԱՆ

ՀԱՍՏԱՐԱՊԵՏԱՆԻ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻԱՆ ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏԻ ՓՈԹՈՒԽՄԱՆ
ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
/1960-80-ԱՄԱՆ ՔԱՎԱՆՆԵՐ/

Մասնագիտությունը , Հայոց պատմություն - Է.00.01

Պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական ստիպանի
հայցման ատենախոսություն

Մ Ե Ղ Մ Ա Գ Ր

Handwritten notes and signatures in the top left margin.

Աշխատանքը պատրաստվել է 22 ԳԱԱ պատմության ինստիտուտում

Գիտական խորհրդատու՝ պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Գ.Մ. Գեղամյան

Խաչատրյան Ընդդիմախոսները

1. Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ս.Ս. Ամիրյան
2. Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ս.Ս. Հայրապետյան

Առաջատար կազմակերպություն՝ Երևանի Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտ

Ատենախոսության աշխատանքները կատարվում է

30, 1995 թ. ժամը 13-ին 22 ԳԱԱ

Պատմության ինստիտուտում գործող գիտական աստիճան շնորհող 004 մասնագիտական խորհրդի նիստում /375019, Երևան-19, Մարշալ Բաղդամյան 24Գ/:

Ատենախոսության հետ կարելի ծանոթանալ 22 ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի գիտական կաբինետում:

Սեզմագիրը առաքված է , 24, 1995 թ.

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար, պատմական գիտությունների թեկնածու

Handwritten signature of A. A. Melikyan

Ա. Ա. Մելիքյան

Քեմալի արդիականությունը. Հասարակության սոցիալական կառուցվածքի և նրա փոփոխության միտումների ու հեռանկարների ուսումնասիրությունը իմ պատմական կտրվածքով ունի ոչ միայն տեսական, այլև գործնական ու քաղաքական նշանակություն: Գնալով ուժեղանում է մարդկանց հասարակական ակտիվությունը, տեղի է ունենում հասարակական գիտակցության քաղաքականացում, աճում է երևույթները պատմականորեն վերլուծելու անհրաժեշտությունը, արտահայտվում է իրարամբեծ կարծիքներ ու տեսակետներ: Իրենց սոցիալ-քաղաքական ճրագներն են առաջարկում թագմթիվ հասարակական-քաղաքական կազմակերպություններ ու շարժումներ:

Այս պայմաններում խիստ անհրաժեշտ է դառնում գիտական միշտ կոնցեպցիայի մշակումը, որը կապահովի միշտ կողմնորոշիչների օգտագործումը հասարակական կյանքի բարդ երևույթների վերլուծման, գնահատման և կառավարման գործընթացներում: Մյուս կողմից՝ պետական ու քառեսական շատ աշխատողների մոտ, հասարակական բռնու երևույթների հորձանուտում ի հայտ են գալիս նոր պայմաններում աշխատելու անկարողություն: Դա համար հասարակություն զարգացման պատմությունը, անցած տարիների փորձը լավ չիմանալու արդյունք է: Այս իմաստով, խիստ կարևորվում է նաև ոչ հեռավոր անցյալի՝ 1960-80-ական թվականների հասարակության պատմության ուսումնասիրությունը: Այսօրվա շատ հարցերի գիտական ուսումնասիրումն ու լուծումը անհնարին է առանց պարզելու նրանց առաջացման պատճառները, կոնկրետ պատմական պայմանները: Եվ հակասությունների խնայկարը, որ նկատվում է 1960-80-ական թվականների հասարակական և քառեսական կյանքում, լայն կերպով դրսևորվեցին նաև մեր օրերում:

Սեփականության խիստ պետականացումը, կառավարման վարչա-հրամայական համակարգի ամրապնդումը, ապագյուղացիացման քաղաքականությունը, սոցիալական արդարության աղավաղումները, սոցիալական ոլորտի նկատմամբ մնացորդային սկզբունքի կիրառումը և այլն, օտարել էին աշխատավորին արտադրության միջոցներից, նրա սոցիալական կարգավիճակից դուրս էր եկել տիրոջ վերաբերմունքը: Թուլացել էր հասարակական ակտիվությունը: Հնաշած մշտապես թմբկահարվող այն մտքին, թե բանվոր դասակարգը մեր հասարակության առաջատար ուժն է, իրականում ընկել էր նրա, և արտադրական և հասարակական-քաղաքական ակտիվությունը: Բանվոր դասակարգը, գյուղատնտեսությունը և մտավորականության լայն շերտերը փաստորեն հեռացվել էին երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքի մասնակցելուց, նրա մրա ներագդելուց: Ընդունելով այս իրողությունները

դրումները փաստորեն չհաղթահարվեցին և հասարակության ամբողջական զիջական ընդունակությունը չարվեց:

1960-80-ական թվականների հասարակության սոցիալական կառուցվածքի վերաբերյալ կատարվել /հասկանալի է, հին դիրքորոշումներով/ և կատարվում են լայն ուսումնասիրություններ: Նրա ըստմանով պրոբլեմներին նվիրված աշխատություններ են հեղինակել Ռուսկին Ջորջ, Սենյակսկին, Վարդանյանը, Ամբաստյանը, Հարությունյանը, Մկրտչյանը, Վենիսկին, Գեյրաբյանը, Կրասնոյը և ուրիշներ¹:

Որոշակի թվով աշխատություններ են գրվել նաև մեր հանրապետությունում հասարակության սոցիալական կառուցվածքի այս կամ այն հարցերին նվիրված, պատմական, առարկայական, սոցիալական ու կոնկրետական տեսանկյուններից² նաև լայն, ինչպես իրավագիտորեն զանազան են, սովետական Հասարակության զարգացած սոցիալիզմի պայմաններում, զբոսը հեղինակները, հասարակության սոցիալական կառուցվածքը ուսումնասիրության ուղղությամբ կատարվում են միայն առաջին քայլերը³:

Խոր հրաշխյան ժամանակաշրջանի հասարակության սոցիալական կառուցվածքի ամբողջական ընդունակությունը արված է արժեքավոր Մ.Ս.Ամիրջանի, Ջ.Հասարակության սոցիալական կառուցվածքի վերափոխումն ու զարգացումը Հայկական ՍՍՀ-ում, զբոսում Այտեղ վերլուծված են պատմական մի ամբողջական հատուկ հասարակության սոցիալական փոփոխությունները: Հեղինակը այն կարծիքին է, որ ուսումնասիրությունը, որ իրականացված է ոչ թե ըստ էության, այլ ամբողջ անցած ժամանակաշրջանի, վերջին շրջանում մասնավոր մասշտաբով, նկատի ունենալով, որ այդ պատմական գործընթացը ունի միասնական ըզմանակություն, զարգացման գլխավոր միտումներն ընդհանուր են երկու էության համար, ինչ խոսք, նման հարցադրումը ևս, հասարակություն է ստեղծվում նախկին խորհրդային հասարակության տարբեր աստիճանները ընդունակել իրենց միասնական մեծ խիստ գնահատելի դիրքորոշում է: Այն նաև աշխատության զիջական անվիճելի արժանիքներից է:

1. Социальная сфера, М., 1987: Социальные ориентиры обновления: общество. М. человека, М., 1990 и др.

2. Մ.Ս.Ամիրջան, Հասարակության սոցիալական կառուցվածքի վերափոխումն ու զարգացումը Հայկական ՍՍՀ-ում, Եր., 1981, Եր. Գ.Միսայան, Ազդարդյունաբերական ինտեգրացիայի դերը ըստ իր դասակարգի, գյուղացիության և մտավորականության դաշինքի ամրապնդման գործում, Եր., 1987, Հեղինակային կոլ. Միասնական ընտանիքում, Եր., 1982 և այլն:

3. Рабочий класс Советской Армении и период развития социализма. /исд. ред. Худавердяна К.С./, Ер., 1982, с. 219

4. Մ.Ս.Ամիրջան, նշվ. աշխ., էջ 281:

Անշուշտ պատմական կարևորություն և արժեք ունի նաև հասարակության սոցիալական կառուցվածքի 1960-80-ական թվականների ժամանակաշրջանի հատկանշանքներն ուսումնասիրումը: Այս կապակցությամբ արժեքավոր են հեղինակային կողմից ստեղծված «Սովետական Հասարակության զարգացած սոցիալիզմի ժամանակաշրջանում», աշխատությունը, ինչպես նաև Վ.Ս.Հակոբյանի, Եր.Գ.Միսայանի, Ռ.Ս.Ազիզբեկյանի, Մ.Ս.Գրիգորյանի և այլոց աշխատությունները¹:

Ինչ խոսք, նշված և մյուս ուսումնասիրություններին մեթոդական դիմադրությունները չեն կարող դուրս գալ այն ժամանակների ընդունակված պատկերացումներից: Այդ ամենով հանդերձ, հիշյալ աշխատությունները իրենց կոնկրետ պատմա-սոցիալական ըզմանակությամբ զգալի ներդրում են հիմնահարցի լուծման ուղղությամբ: հաղթահարման ուղղության մեջ: Որոշակի ուսումնասիրություններ կատարվել են ժամանակաշրջանի սոցիալ-տնտեսական կացության հետազոտման ուղղությամբ: Դրանք հանրապետությունում են տալիս մշտել ու հիմնահարցի հետ առնչվող որոշ հասկացություններին սահմանները, ըզմանակային հատկանիշները, զարգացմանը ու պատմական, իրական տնտեսական, սոցիալական, մշակութային և այլ պայմանները, որոնց ընդհանուր կացությունը էին պայմանավորված սոցիալական համապատասխան փոփոխությունները: Այս առումով հետաքրքիր ուսումնասիրություններ են կատարել Մ.Ս.Գրիգորյանը, Զ.Գ.Ազիզբեկյանը, Վ.Կ.Հայրապետյանը, Ռ.Ս.Ավետիսյանը, Լ.Ս.Նյուրեդյանը և ուրիշներ²:

Այնուհանդերձ հիմնահարցը, թե տնտեսական և թե պատմական կոնկրետ կապակցություններով դեռևս սպասում է նոր մոտեցումների և ուսումնասիրությունների:

Հետազոտության առարկան և խնդիրները. Հենվելով պատմա-տնտեսական այդ դրույթների վրա, մենք որոշակիորեն ընդգծում ենք հիմնահարցի ուսումնասիրության առարկայական որոշակիությունը - նրա սոցիալական հարաբերությունները իրենց փոփոխություններով հանդես են գալիս որպես հասարակական հարաբերությունների համակարգում էական կառուցվածքային հարաբերություններ:

1. Վ.Ս.Հակոբյան, Սոցիալական փոփոխությունները Հայկական ՍՍՀ-ում զարգացած սոցիալիզմի ժամանակաշրջանում, Եր., 1985: Եր.Գ.Միսայան, Ազդարդյունաբերական ինտեգրացիայի դերը ըստ իր դասակարգի, գյուղացիության և մտավորականության դաշինքի ամրապնդման գործում, Եր., 1987: Азизбекян Р.А., Рост. культ. тех. ур. р.к. Сов. Арм. Ер. 1984.

2. Զ.Գ.Ազիզբեկյան, Աշխատանքի կազմակերպումը և զարգացումը ընդունված ընդունված, Եր., 1981: Մ.Ս.Գրիգորյան, Խորհրդային Հայաստանի 11-րդ հնգամյակում, Եր., 1983: Айрапетян В.К., Отраслевая стр. пром. Арм. ССР и тенденции ее развития, Ер. 1988. Аветисян Х.А., География населения и пос. Сов. Арм., Ер. 1987. Курекян Х.А., Использование тр. рес. Арм. ССР, Ереван, 1978 и др.

Ուսումնասիրութեան ընթացքում առաջնորդվել ենք հետևյալ նպատակով՝ քննարկել հասարակութեան զարգացման կարևոր փուլերից մեկի՝ սոցիալական կառուցվածքի, նրա փոփոխութեան ներքին մի քանի միտումները:

Մեր խնդիրների մեջ է մտնում նաև քննարկել սոցիալական հատույթի առանձնահատկութեան ներքին տրոսք պայմանավորված են մեր հանրային-տնտեսական ընկալման, տնտեսական պայմաններով, պատմական զարգացման յուրօրինակութեամբ: Առանձնապես կարևորվում է քաղաքական համակարգի դերի քննարկումը, որը դիտարկվում է որպես կարևորագույն, ինքնաբերական զորանշ: Ձգտելով ցույց տալ սոցիալական փոփոխութեան ներքին մեքանիզմները, ընկալելով ենք հասարակութեան սոցիալական կառուցվածքի միջին գլխավոր տարրերի՝ բնավոր դասակարգի, գյուղացիության և մտավորականության սոցիալական նկարագիրը ընդգրկող փոփոխութեան ներքին մեքանիզմները: Այդ նպատակով, փորձել ենք քննարկել այն փոփոխութեան ներքին մեքանիզմները, որոնք ընդգրկում են սոցիալական կառուցվածքի գլխավոր տարրերի բնութագրերը:

Սոցիալական նոր ենթատեքստ ունի հասարակութեան սեռա-տարիքային կառուցվածքը, որը կարևոր դեր է խաղում սոցիալական գործընթացներում: Փորձել ենք պատշաճ ձևով ներկայացնել նաև ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի հասարակութեան սեռա-տարիքային կառուցվածքը: Ուսումնասիրութեան ընթացքում ձգտել ենք հնարավորին չափ հեռու մնալ նախօրոք կազմված հիմնարկներից, հարգելով միայն երևույթների իրական վիճակին: Ինչ խոսք, լիցենզիայի, միջազգային ժամանակաշրջանում կուտակվել էին ոչ քիչ դժվարություններ նաև սոցիալական հարաբերություններում, առաջացել էին աղադակող անհամաձայնություններ աշխատուժի արդյունավետ օգտագործման բնագավառում, միգրացիոն գործընթացներում, որակավորման բարձրացման ուղղությամբ և այլն: Մեր խնդիրներից է նաև այդ դժվարությունների ու անհամաձայնությունների, արգելակման մեխանիզմի ուղղվածությունը սոցիալական հարաբերությունների հատույթում: Հասարակութեան իրավիճակի հիմնական բնութագրերը դրսևորվում էին նաև նրանց սոցիալական կառուցվածքի մեջ, որոնքում նրա փոփոխությունների հիմնական միտումները, ուղղությունները:

1960-80-ական թվականների հասարակութեան սոցիալական կառուցվածքը նման չի դասական պատկերացումներում առկա բնութագրերին: Այդ փուլի սոցիալական կառուցվածքի գլխավոր առանձնահատկությունը, նրա ուղղվածությունը այն է, որ նրա փոփոխությունները տեղի են ունենում սեփական հիմքի վրա, այսինքն նա իր ընթացքում չէ, լուռու մտաբեր, կարգի սոցիալական հակասություններ: Մյուս կողմից, իրականացվող բարեփո-

խումբների ազդեցությունն առկա է ինչպես նաև տնտեսական նոր խումբներին, խաղերի ու անգամ դասակարգների առաջնությունը գործընթացներում: Այսպես, ժողովրդավարության խոչընդոտման պայմաններում, շուկայական տնտեսական հարաբերությունների առաջնությունը, սոցիալական հարաբերությունները կրճատվում են սոցիալական նոր կազմավորումներ, որ միտումնաբերական են այդ գործընթացները իրենց նախնական փուլում: Այս և հետագայից այլ հարցերի ևս փորձել ենք պատասխանել առաջին տեսությունների ու թյուրմեկության:

Հետազոտության ժամանակագրական շրջանը: Այդ ժամանակաշրջանը ընդգրկում է 1960-ական թվականների կեսերից մինչև 80-ական թվականների վերջերը: Դա հիմնավորվում է նրանով, որ 1960-ական թվականներին կեսերից նախկին խորհրդային Միությունում, այդ թվում նաև շատ անհատական տնտեսական և քաղաքական և հոգևոր-մշակութային տեսակետներից ձեռք է բերում նոր մակարդակ և որոշակիություն: Այդ որոշակիությունը /սոցիալ-տնտեսական/, քաղաքական, հոգևոր-մշակութային/, առաջանում է ընդհուպ մինչև 30-ական թվականների վերջերք, ամբողջականությամբ որպես մի պատմական ժամանակաշրջանի ընթացիկություններ: Այդ ժամանակաշրջանը ընկալվում է ուսումնասիրողների կողմից: Այս ժամանակաշրջանակի տարակարծությունները մենք զանազան ենք, որ անդրադարձնում ենք առաջնությունների ինքնին անհրաժեշտ է: Միաժամանակ, այն նոր փոփոխությունների հիմնական ժամանակաշրջանը որպես պատմական առանձին տրոշակներ: թյուրմեկություն:

Որն է այդ տարակարծությունների պատճառը: Անկախ իմացաբանական կողմից, տարակարծությունների պատճառ են առաջին հերթին 1960-ական թվականներից մինչև 80-ական թվականներն ընկած ժամանակաշրջանում հասարակության հասարակական-տնտեսական փոփոխությունների հակասական իրողությունները: Մի կողմից, առաջին հերթին, երբեմն այս կամ այն բնագավառի մեջ ժամանակագրական տեսակետից: Համընկնում է մյուս ուղղությունների մեջ տեմպերի դանդաղման հետ: Այստեղից էլ, ընթացիկում, ի հայտ եկող մեծ հարակույթությունների դրսևորումը հիմք է հաշվարկվել մեկ այս մեկ էլ մյուս և արժեքների, տեսակետների համար: Տեսակետներ ենք մենք մի կողմից, առաջին հերթին, 60-ական թվականների կեսերին իրողությունների հնարավորությունների կեսերին իրողությունների փոփոխություն, մյուս կողմից, 70-80-ական թվականներին սոցիալ-տնտեսական զարգացումների դանդաղումը, որին հաջորդեց խորացող մեքանիզմներ:

Մեր կարծիքով, 1960-ական թվականների կեսերին տեղի ունեցած հետադարձ-

վերաբերում է հետադարձ անդրադարձի համարմանը / անկախ հասարակական-տնտեսական կարգերից / և խմելի փաստաթղթերում
 խղճաբանական այն փաստը, որ արդեն ստեղծվում է հետադարձությունը, ըստ էության, արտացոլում էր այդ իրողությունը, ըստ էության հետադարձությունը ստեղծվել էր հասարակական-տնտեսական իրական աստի-
 ջանքով, նրա արտադրական-նյութական և հոգևոր կարողություններով, իսկ
 այդպիսի իրողությունը ստեղծվել էր արդեն 60-ական թվականների կեսե-
 րին, որը պահպանվեց նաև հետագա տասնամյակներում: Այդ ժամանակաշրջ-
 անում ավարտվում էր նաև հասարակական հարաբերությունների հասուն-
 ացումը: Այլ հարց է, որ որակական հասունացման այդ աստիճանը չընթա-
 վել, այդ թվում էլ քսոսենսիվ զարգացման հետադարձությունների սպառումը,
 հասարակական հարաբերությունների խոր դեմոկրատացման պահանջը, շուկա-
 րական տնտեսության անցնելու անհրաժեշտությունը:

Առեւտրության տեսական ու մեթոդական հիմքեր Առեւտրության շուկա-
 րական շարժումը է պատմա-մանաչափական մեթոդաբանությանը: Երևույթներն
 ու գործընթացները ներկայացվում են իրենց առաջացման պատմականով,
 զարգացման պայմաններով ու ընթացքով: Դրանք համեմատվում են միմյանց
 հետ և վեր են հանվում ընդհանրություններն ու տարբերությունները,
 փոխադարձ կապերն ու կապակցությունները: Ուսումնասիրության ընթաց-
 քում ձգտել ենք հարավորին չափ հեռու մնալ նախօրոք սխեմաներից, հա-
 րազատ մնալ երևույթների իրական վիճակին, ընդգրկելով նրանց համակար-
 զային կապակցությունները:

Արդյունաբերական բազան Աշխատանքը շարժարկի օգովել ենք
 Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական գետական արխիվի /22 ԿՊ/,
 գործադարձային և գյուղատնտեսության վերաբերյալ ֆոնդերից /805, 123
 և այլն/, ինչպես նաև Կենտրոնական վիճակագրական /ԿՎ/ և Գյուղա-
 տնտեսության նախարարության ընթացիկ արխիվներում պահվող ֆոնդերից:
 Փաստական հարուստ նյութ է ամփոփված ուսումնասիրվող ժամանակա-
 շրջանի զանազան տեղեկագրերում, ամենամյա վիճակագրական ժողովածու-
 ներում: Հայն կերպով օգտագործված են նախկին Խորհրդային Միության
 նոստ, այդ թվում Հայաստանում անցկացված մարդահամարի տվյալները:

Ծավալում են նյութեր են ամփոփված ընթացիկ պարբերական մամուլում,
 որը ևս պաշտոն օժնով ընդգրկված է անհրաժեշտ մեթոդական-տեխնի-
 կական մշակման: Օգտագործված են նրկում անցկացված ըսզմաթիվ սոցիո-
 լոգիական ուսումնասիրությունների տվյալները, անձնական դիտումների
 արդյունքները և այլն: Բոլոր նյութերն օգտագործվել են քննադատաբար:

Առեւտրության գիտական նորություններ Ուսումնասիրության ար-

դյունքները ամփոփված են հետևյալ եզրակացություններում, որոնք ըս-
 վանդակում են գիտական նորությունը:

2. Բազայնալից են սոցիալական կառուցվածքի փոփոխությունների
 որոշ առանձնահատկությունները: Հիմնավորված է այն տեսակետը, որ
 կապված հանրապետության սոցիալ-տնտեսական, ժողովրդագրական, մշա-
 կութային և աշխարհագրական առանձնահատկությունների հետ սոցիալական
 և քաղաքականությանը բարձր է, որի որոշակի եզրերը շարունակվում են արվել
 մեր օրերում: Այդպիսի իրողություն մեջ հիմնալի հող է ստեղծվում
 քաղաքականության, մեթոդի զարգացման և ինքնավար, արտադրության համար:
 Ձևավորվում էին փաստերն, ստվերային, սոցիալական կառուցվածքներ
 Դրանք դառնում էին լուրջ իրողություններ, բարդացում, իսկ ավելի
 միջոց էլ ավելի օանրացնում մզնածամային իրողությունը:

2. Բաժնորդ դասակարգի, գյուղացիության և մտավորականության առ-
 ցիալական փոփոխությունների դիվերսիկան, կոմպլեքսային բնույթումը
 հանգեցրել է այն եզրակացության, որ նրանք բնութագրվում են հակա-
 սեական միտումներով: Մի կողմից, հիմնական հատկանիշների առումով
 առաջին հանգանակում հասարակական խմբերի առը անկյունների հարթեցում-
 ներ, մյուս կողմից, առաջին ունենում տարանջատող գույնընթացներ:

Ավելի ու ավելի էին շտտանում այն բանվորները, որոնք ունենալով
 միջակայք կրթություն շարունակում էին սովորել, յուրացնում էին
 գիտություն և կուլտուրայի առաջավոր նվաճումները: Մեծանում էր այն
 գյուղացիների թիվը, որոնց աշխատանքն անմիջականորեն կապված էր մե-
 քենային ու մեխանիզմների հետ, բարձրանում էր գյուղացիության կրթ-
 վածության մակարդակը: Իսկ մտավորականության ներսում նկատվում էր
 գիտաաեխնիկական խմբի աճի բարձր տեսակ, և նրա աճի տեմպըը վերջին
 տարիներին սկսել էին գերազանցել մյուս սոցիալական խմբերի աճի տեմ-
 պերին: Այնուհետև, որքան որ թույլ են տալիս սոցիալ-տնտեսական առա-
 մանները /կոռպորատիվ շարժում, աբրոսիալ ություն, խառը անհաղկու-
 թյունների ստեղծում և այլն/, ի հայտ էին գալիս սոցիալական նոր խմ-
 բեր և խավեր: Սրիմակ, 1920-ական թվականների վերջերին հանրապետու-
 թյան կոռպորատիվ կազմակերպություններում ընդգրկված էին շուրջ 150
 հազար մարդ:

Սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը փոխում էր սոցիալական հատկանիշնե-
 րի կառուցվածքը: Նրանում ստեղծում այդպիսի մի իրավիճակ, երբ ընդ-
 գովում էին երբեմնի երկրորդական, անզամ երրորդական աստիճանի հա-
 կանիշները: Հենց նման վիճակը ինքնին վկայում էր սոցիալական կառուց-
 վածքի ու աստիճանի վիճակը: Այլ նրա դիմադրմի մասին, որը, ինչ խոսք,

1 Գրք, համ. 4, 6, 1990, էջ 4:

ապահանջները, ամբողջ սրբութեամբ քարոզարարական գործունէութիւնը և այլն:

Այդ ընդհանուր իրավիճակից դուրս գալու միակ ելքը, ընտանեացւոր, ոչ ստանդարտ, արմատական լարերնորոգումների իրականացման մեջ էր: Սակայն մերապարտեցման հանգրեւում միայն սկսվեցին լուրջ մտորումներ արտադրական հարաբերութիւնների ուղղությամբ արմատական փոփոխութիւնների իրականացման մասին: Ինչ խոսք, ուղղագոյն փոփոխութիւնների ողջ համակարգը էական, լուրջ տեղաշարժեր առաջ կը դրեին սոցիալական կառուցվածքում: Ընդգծված են նաև աշխարհագրական, դեմոգրաֆիկական և մյուս առանձին հատկութիւնները, որոնք էական շտկումներ են կատարում ընդհանուր գործընթացի մեջ: Յուրյն է արված նախկին խորհրդային Միութիւն հասարակական զարգացման այն պարագան, որը կորուստ դեր է խաղացել սոցիալական հարաբերութիւնների անմիջական և նրա հետագա զարգացման գործընթացի մեջ: Դա արտադրական հարկադրանք էր, կամ ուղղակի ընկալումներ էին, որոնք կիրառվեցին կուսակցական-վարչա-քաղաքական-ապարատի կողմից: Այնուհետև ցույց է տրված, որ ընդհանուր ծանխախտված գործընթացն թացն ավելի ցայտուն է արտահայտվել մեր հանրապետութիւնում կապված տեղական առանձին հատկութիւնների տեսքով: Դեռ:

Հանրապետութիւնը արդյունաբերական-հումքային հարստութիւնը անտեսվել են, արտադրվել են էկոլոգիական համաստեղծութիւնը պահպանման խնդիրները, որոնց հետեւնում հանրապետութիւնը տնտեսութիւնը դարձել է միտն ցանկացած սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական ազդեցութիւն առաջ: Դրա ապացույցը տնտեսական շրջափակման հետեւնում ստեղծված ծակ: Կազմութիւնն է, որը հանրապետութիւնը հասցնում է տնտեսական և քաղաքական մեծ վնաս, այդ թվում կասեցնելով աղետի գոտու վերականգնման աշխատանքները: Այնուհետև, առաջնորդվելով տնտեսական և սոցիալական նպատակների համար քիչ ծախսերի նպատակ հարստութիւնը խախտել են հանրապետութիւնը տարածքում արտադրողական արդյունավետ տեղաշարժումը, ընկնելով լայն հարաբերակցութիւնը:

Ընդհանուր, հասարակական-տնտեսական գործընթացում ցույց են տրված ազգամիջյան լարվածութիւն, առաջին 1988 թ. դեկտեմբերյան անվտանգութիւնը քարտի թողած ազդեցութիւնները:

Ստեղծված իրադրութիւնից դուրս գալու առաջին քայլը սոցիալ-տնտեսական քաղաքական-իրավական մեխանիզմի ստեղծումն էր: Իհարկե, հասարակական տնտեսական փոփոխութիւնների իմաստը դժվար է այսօր գնահատել, առկա է ս, ամբողջացնել դրանց սոցիալական հետեւնները: Մի քանի օր և, որ սոցիալական կառուցվածքում ի հայտ կգան սոցիալական նոր խմբեր, սոցիալական նոր կարգավիճակով, որոնց նախաշաններն արդեն նկատելի են /մասնավոր

և համառոտ ձեռնարկութիւնները հիմնումը, կոտպեղանքի շարժումը և այլն/ շատարական-տնտեսական կյանքում անվան փոփոխութիւնները իրենց հիմքում նպատակ ունեն հաղթահարել խորացող մղմամբ, ապահովել հետագա մերելքը: Դա հանրապետութիւնում ստեղծված սոցիալական լարվածութիւն թուլացման նպատակն է հետապնդում, որը մի կողմից ծանխախտված հասարակական զարգացման արդյունք է, մյուս կողմից հասարակական-տնտեսական խորացող մղմամբ հետեւնը:

Նրկուրդ ենթացկում. Դա քաղաքական կյանքը որպէս սոցիալական կառուցվածքի փոփոխութիւնների գործունէ, - արված է հասարակութիւնը քաղաքական կյանքի վերլուծութիւնը, որը ընդլայնվում էր ազգամիջյան ընդհանրումներով, օրինականութիւնը անկումով, ուժեղացող անիշխանութիւնը և այլն: Խնդիրն այստեղ նույն համակարգի տարրերի միջև անհրաժեշտ համարժեք հարաբերութիւնների խախտման մասին չէ, միայն, այլ և այն, որ քաղաքական հարաբերութիւնները թե ծախսում և թե ընդլայնութիւնը ընդգրկել են հասարակական ողջ համակարգը: Մեշելով հասարակական մյուս հարաբերութիւնները, ծանխոխելով հարաբերութիւնները ընկալման համապատասխանութիւնը: Դա առաջին հերթին վերաբերում է սոցիալական կառուցվածքին նրա զարգացման միտումներին:

Պետական մեշաշնորհային արտադրական հարաբերութիւնները, որոնք կազմում էին հասարակութիւնը սոցիալական կառուցվածքի հիմքը, ըստ էութիւնը ծանխախտված հարաբերութիւններ էին: Այն կյանքի էր կոչվել առաջնորդ համակարգում, ընդլայնութիւնը պայմաններում հարկադրանքի, ժողովրդական մասսաների նկատմամբ ուղղակի հանցագործ միջոցների գործադրմամբ: Զնաւորված զերկեւորոն, քաղաքական, քաղաքական համակարգը խոր անհամապատասխանութիւն մեջ էր հասարակական կյանքի զարգացման ներքին արտադրանքութիւն հետ: Այս իրողութիւնը չէր համաձայնում համապատասխան քաղաքական ընդլայնի հետ, որն ինքնին պահանջում էր հասարակական-քաղաքական կյանքի լայն դեմոկրատիա, ապակենտրոնացում, ֆեդերացիայի արմատական վերափոխում:

Յուրյն է արվում, որ քաղաքական կյանքի արմատական փոփոխութիւնն անհրաժեշտութիւնը ընդգրկում էր այդ հարաբերութիւնները ողջ համակարգը, նրա ընդ որ կառուցվածքները: Դրա սրութիւնը պայմանավորված էր մի շարք հանգամանքներով: Ստեղծվածութիւնը մեջ վերլուծված են այս կապակցութիւնը մի շարք հասարակական-քաղաքական գործընթացներ: Այսպէս, կուսակցական-վարչա-քաղաքական-ապարատը շնորհիվ իր դիրքի, մեշաշնորհներին և արտոնութիւններին յուրացնում է հասարակական հարստութիւնը զգալի մասը: Փաստորեն նա վերածվել էր սոցիալական մի հզոր խափ, որը շահա-

գործում էր հասարակութեան մեջ մասին: Քիշտ է, այսօր, նրա դիրքերը որոշակի խախտվել են, սակայն նա դեռևս մնում է սոցիալական հեղափոխության համար: Դրա զարգացման գործընթացում նա ծուլվեց իրեն կյանքի կոչած սոցիալ-քաղաքական գործընթացների հետ, ձեռք բերեց ինքնաբերական լիարժեք պետական գործադրություն: Ընդհանրապես լիարժեք պետական գործադրություն: Այս ուժեղացող ինքնագիտություն, արդյունաբերական և արհեստագիտական արտադրանքներով սպառողական շուկայի խրոնիկական թերապահությունը ստեղծում էր սպեկուլյացիայի և նմանատիպ այլ քաղաքական երևույթների համար լայն հնարավորություն:

Տեղի էր ունենում, և սովետացի տնտեսության, և բյուրոկրատական ապարատի միտոնում, քրեական համագործակցության գործընթացը: Որպես այդ երևույթի աստիճան դիտարկվում է այն, որ, սովետացի տնտեսության, գործունեության շրջանակները նեղ էին ձևավորված օրենսդրության պայմաններում, որը չէր թույլատրում տնտեսական, մասնավոր լայն գործունեություն, ամբողջում էր սպառողի նկատմամբ արտադրության մենաշնորհային թելադրանքը: Միայն, սովետացի տնտեսության, ազատականացումը հնարավորություն կտա փակել ու բյուրոկրատական ապարատի սոցիալ-տնտեսական լիարժեքի հիմքերի ստեղծման մասնավոր:

Որ քաղաքական ձևափոխումները տնտեսականորեն սոցիալական հարթության վրա առաջ են բերում մերժելի երևույթներ, նկատելի էր արտադրողության մեջ դիպում ունեցող մարդկանց մեծ խմբի անաշխատման, որոնք զբաղեցնում են քանակական նշանակություն: Հասարակացիության մեջ նախկինում այդ երևույթը բնահատվել էր միանշանակ, որպես դրական երևույթ, այնինչ դա կառավարման մեխանիզմների բյուրոկրատացման հետևանք էր, աշխատողի ոչ արդյունավետ օգտագործման արդյունք:

Մենք է հատկապես քաղաքական բարենորոգումների նշանակությունը մեր հանրապետության համար: Զաղաքական կյանքում մասնաշվիթում են փոփոխությունների հետևյալ ուղղությունները. բազմակուսակցական համակարգի ամրապնդում, իշխանության կառուցվածքներում էական փոփոխությունների իրականացում և այլն: Զաղաքական կյանքի ապակյունացման էական ազդակներից մեկը մնում է արտադրողի շահվածքի արդյունք, որի բարդությունը ենթադրում է, որ նրա շահվածքը երկարատև գործընթաց է լինելու:

Այսօրվա հրամայականը, ինչպես իրավացիորեն նկատվում է տնտեսականության մեջ, քաղաքական կյանքի դեմոկրատական գործընթացի ապահովումն է, դեմոկրատական ուժերի համախմբումը: Միասնական ապահովումով ոչ միայն հնարավոր կլինի հասնել քաղաքական կյանքի կայունացման, այլև հիմք կստեղծվի զարգացնելու բարեփոխումների գործընթացը: Սա որոշակիորեն շեշտվում է մեր հանրապետության կապակցությամբ, ուր դեմոկրատիայի

համար պայքարը միահյուսվել է ազգային-ազատագրական պայքարի հետ: Շեշտվում է այն հանգամանքը, որ մոտ ապագայում ի հայտ կգան սոցիալական խմբերի ոչ միայն քաղաքական, այլև սոցիալական ու տնտեսական նոր ձևեր ու եղանակներ, կհաստատվեն սոցիալ-քաղաքական նոր կառուցվածքներ ու հարաբերություններ: Իհարկե, երևույթների զարգացման ընթացքը այսօր արդեն ցույց է տալիս, որ հասարակական գործընթացների ամբողջ հասարակականության հանդերձ մեղի է ունենում ժողովրդի հոգեվոր ու քաղաքական ազատագրում: Սակայն վճռական թեկում դեռևս չի ապահովել, անխափան գործում է կառավարման վարչատնտեսական համակարգը իր ընդ որ ատրիբուտներով: Առանց արմատական քաղաքական բարեփոխումների և հնար է իրականացնել սոցիալ-տնտեսական փոփոխություններ, ապահովել զիտանքի նկատման հեղափոխության առաջընթացը, անցնել շուկայական տնտեսության, իհարկե, հասարակության նորմացմանը դիմադրում են հասարակական այն շերտերը, որոնք օգտվում են եղած իրավիճակից, ինքնավերաբարձրում են իրենց սոցիալական արտոնյալ կարգավիճակը: Պաշտպանական ապարատն է, մասնավոր աշխատող հովանավորվող ձեռնարկություններն ու կազմակերպությունները, աշխատողի ապակյունացումը բարձր վարձատրվող ցածր որակավորում ունեցող որոշ աշխատողական կատեգորիաներ և այլն: Սոցիալ-քաղաքական հարթության վրա պետք է նկատի ունենալ նաև, այսպես կոչված, սովետացի տնտեսությունը, հանցագործ, աշխարհը, և

Առեւտրային երկրորդ ցիլում. - , Սոցիալական կառուցվածքի փոփոխությունների միտումները, - ելնելով հասարակության նախորդ և ներկա հասարակական-տնտեսական և քաղաքական փուլերի գործընթացներից վերլուծվում են սոցիալական կառուցվածքի փոփոխությունների միտումները: Առեւտրային մեջ ուշադրություն է դարձված սոցիալական կառուցվածքի փոփոխությունների տեղական առանձնահատկությունների վերլուծում: թյան վրա, ցույց են տրված այդ, հավելյալ շահվածքի առարկայական մեխանիզմները: Սոցիալական կառուցվածքի փոփոխությունների ուսումնասիրությունը միահյուսված է վերջին ապրիների իրադարձությունների վերլուծության հետ: Ուսումնասիրությունը ընթացքում սոցիալական կառուցվածքի փոփոխությունները վերլուծված են սերտ միասնություն մեջ, որը ապահովում է ուսումնասիրությունը ամբողջականությունը, հնարավորություն է տալիս ընդգրկել ու օրինաչափությունների լայն համակարգ:

Առաջին ելնել ցիլում. - , Կառուցվածքային փոփոխությունները բանվոր դասակարգի կազմում, - դիտարկվում է բանվոր դասակարգի սոցիալական բոլոր բնութագրերն ընդգրկած փոփոխությունները: Ընդգծվում է այն տեսակետը, որ ինչպես ամբողջ երկրի սոցիալական կառուցվածքը, այնպես էլ հանրապետության սոցիալական կառուցվածքը հիմնականում բնութագրող

վում են նմանատիպ փոփոխություններով: Շեշտվում է, որ մեր հանրապետությունում համեմատաբար քանակական աճը ընթանում է ավելի քարճոր տեմպերով: Մյուս առանձնահատկությունը կապված է ուժեղացող միգրացիոն գործընթացների հետ: Վերլուծված են քանվոր դասակարգի համալիրման հարցերը, Սյուդանին, կառուցվածքային փոփոխությունները:

Տնտեսական իրավիճակը, դեմոկրատիայի խորացումը տանում են դեպի հասարակական կյանքի քարդացում, ոչ ստանդարտ իրավիճակների ստեղծում ավերակներից Այս և նմանատիպ այլ երևույթները ընդգծում են սոցիալական անարդարության հատկանիշների դերը, ինչպիսիք են կրթությունը, որակավորումը, աշխատանքային առաժը, տարիքը, կենսամակարդակը, հասարակական գիտակցությունը և այլն: Առանձնահատկության մեջ ընդգծվում է այն հանգամանքը, որ մեր օրերում առաջնային ալան են մղվում քանվոր դասակարգի կուլտուր-տեխնիկական մակարդակը քննորոշող հատկանիշները: Բանվոր դասակարգի սոցիալական տեղաշարժերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ փոփոխության միտումները կողմնորոշվում են դեպի որակական կողմը, ընդ որում, ինչպես նախկին ճՍՀՄ-ում, այնպես էլ մեր հանրապետությունում: Այդ տեղաշարժերն ընթանում էին խիստ դանդաղ:

Երկրորդ ենթագլուխը՝ «Սյուդանիստական սոցիալական ընդլայնումը», օտարված է գյուղացիության սոցիալական փոփոխությունների վերլուծությունը: Ցամաքակազմական հատույթով մերցրած մզնամամային վիժակը գյուղատնտեսության մեջ առկա է: Այն ունի սոցիալ-պատմական և քաղաքական խոր արմատներ, որը խորացավ հատկապես 80-ական թվականներին սկզբներին: Պորը եմի խորությունը հանգեցրել է սեփականատիրական հարաբերությունների փոփոխմանը: Մշակվում էր ազդարարային նոր քաղաքականությունը: Չնայած իր թմալագմի խիստ կրճատմանը, գյուղացիությունը մնում էր հասարակության հիմնական սոցիալական խմբերից մեկը: Ընդ որում, իր սոցիալ-տնտեսական դրությունը նա օգտվում էր մմենացածր վիժակում, ցածր էր նրա քաղաքական ակտիվությունը /օրինակ, նրա մասնակցությունը տարբեր աստիճանի խորհուրդների ընտրություններին և այլն/:

Ուսումնասիրված են գյուղացիության կազմում քանակական, կառուցվածքային փոփոխությունները, ցույց են տրված դրանց սոցիալ-տնտեսական էական հետևանքները: Որպես սոցիալական էական կողմերից մեկը, ընդգծվում է սահմանային խմբերի առաջացումը: Այդ երևույթը, ինչ խոսք, տարածական ավելի լայն սահմաններ կունենա, կապված ազդարարային քաղաքականության հետ: Նկատելի դրսևորում էր ստացել գյուղացու օտարման արդյունքը, որը դարձել էր նրա սոցիալական դիմագծի էական կողմը:

Յուրրորդ ենթագլուխը՝ «Պիտատեխնիկական հեղափոխությունը և մասվորականության սոցիալական դերը», անվիրված է մտավորականության սոցիալական զարգացման հարցի ուսումնասիրմանը: Ընդգծվում է այն միտքը, որ սոցիալական փոփոխությունների շնորհիվ քարճորացել էր մտավորականության դերը երկրի սոցիալ-տնտեսական ու կուլտուրական կյանքի գործընթացներում: Մտավորականության սոցիալական խնդիրները առաջին հերթին կապված են գիտատեխնիկական հեղափոխության հետ, որը միջնորդավորված և անմիջական թագմթիվ կապերով կապված է սոցիալական կառուցվածքի և առաջին հերթին մտավորականության հետ: Այն դիմալ եկադիական փոխադյունավորվածությունը արտահայտվում է առաջին հերթին մտավորականության թվի քուռն-աճով: Հատկապես քանակական աճի քարճոր տեմպեր էր պահպանում ստավորականության գյուղացիական շուկառ: Յույց է տրվում այն հանգամանքը, որ գիտատեխնիկական հեղափոխություն հարցերը առանձնապես հրատապ են մեր հանրապետության համար, որն ունի սահմանափակ տարածքային և քանակական ռեսուրսներ, կլիմայական քարդ պայմաններ և տրանսպորտային փոքր հնարավորություններ: Այս և այլ հանգամանքներ ու գործընթացներ խորացնում են կառուցվածքային փոփոխությունները մտավորականության կազմում, առաջ քնդում այսպես կոչված «խառը», սոցիալ-արդիսիսիոնալ /հատկապես գիտական/ խմբեր և այլն:

Ելնելով մտավորականության ներքին կառուցվածքային փոփոխություններից շեշտվում է այն հանգամանքը, որ սոցիալական այդ ընդլայնվողը նոր հնչեղություն են տալիս նրա սոցիալական դերին ու Գունկցիաներին: Այդ գործընթացն ընթանում էր հակասություններով ու դժվարություններով: Մտավորականության որոշ խմբերի աճը էր արդարացվում սոցիալ-տնտեսական տեսակետից, իսկ էքստենսիվ զարգացման ուղին փաստորեն վերադարձրում էր արդիսիսիոնալ-որակական նախորդ կառուցվածքը: Ներկայումս ծավալվող գիտատեխնիկական հեղափոխության այսպես կոչված տեխնոլոգիական շրջանը, ինչ խոսք, իր հետևանքները շոշափելիորեն կարտահայտի մտավորականության սոցիալական զարգացման գործընթացներում:

Չորսերորդ ենթագլուխը՝ «Հասարակության սեռա-տարիքային կազմը և միգրացիոն գործընթացները», քրացնում և ամբողջացնում է հասարակության սոցիալական կառուցվածքի փոփոխությունների մասին պատկերումը: Այն ինքնաքավ նշանակություն էունի: Իր ընդլայնվող լինելով ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական, այլև քաղաքական խնդիր, այն կանխորոշում է երկրի հետագա հեռանկարները, սոցիալական կառուցվածքի փոփոխությունների, սիտումների որոշ պարամետրեր: Հանրապետության քանակառություն կազմում տղամարդկանց ու կանանց թվաքանակների հարաբերակցությունը էական փոփոխություններ վերջին երկու տասնամյակում չի կրել:

ժողովրդական տնտեսության մեջ զբաղվածների ընդհանուր թվում կանանց բաժնի տեսակարար աճ էր նկատվում, որը օրինաչափ երևում էր: Իսկ պայմանավորված էր մի շարք հանգամանքներով, այդ թվում նաև նրանով, որ հանրապետության արդյունաբերությանը իր կառուցվածքով ավելի ու ավելի էր համապատասխանում կանանց աշխատուժի առանձնահատկություններին:

Ստատիստության մեջ ցույց են տրված տարիքային կառուցվածքի տեղաշարժերը, որոնք պայմանավորված են ժողովրդական տնտեսության մյուսային կառուցվածքի փոփոխություններով, արտադրության մեջ գիտատեխնիկական նորամուծությունների արմատավորմամբ, ապաստրկման ոլորտի աճով և այլն:

Սեռա-տարիքային կառուցվածքի փոփոխությունները դիտարկված են նաև ժամանակագրական տեսակետից և ցույց են տրված այդ ժամանակաշրջաններում /60-70 թթ. և 80-ական թթ./ դրսևորվում են առանձնահատկ միտումներ: Վերլուծված են նաև հանրապետության ազգայնակշիռի ազգային կազմը, նրանում տեղի ունեցող փոփոխությունները:

Սոցիալական մեջ ընդհանրացված են ուսումնասիրության արդյունքները, կատարված են եզրակացություններ և գործնական հետևություններ:

Համաթեմայի հիմնական հրապարակումները.

1. Հոսիշ, բանվոր դասակարգի սոցիալական փոփոխությունների մի քանի հարցեր / 1960-80-ական թվականներ, Հոսիշ ՊԱՍ, Լրագրեր'', հասարակական գիտությունների, 1989 թ. համ. 7, էջ 37-45/:

2. 1970-80-ական թվականների Հոսիշ, բանվոր դասակարգի սոցիալական զարգացման մի քանի հարցեր, Բամբեր, Ելևանի համալսարանի /հասարակական գիտությունների/ Երևան, 1990, համ. 1 /70/, էջ 107-114:

А.Г. Шагинян

Тенденции изменения социальной
структуры общества Армении /1960-80гг./

Резюме

Исследование социальной структуры общества в 1960-80-ых годах, его тенденций развития и перспектив имеет не только теоретическое, но и практическое, политическое значение.

Особенно в наши дни, когда многие исторические вопросы изучаются по-новому, делаются серьезные шаги с целью преодоления сложившейся кризисной ситуации в области исследования такой проблемы; как изменение социальных отношений.

Основной целью настоящего исследования является выявление на одном из важных этапов развития общества тенденции изменения социальной структуры и существующих в этой сфере трудностей и проблем.

В диссертации, состоящей из введения, двух глав /Глава I. Социально-экономическое и политическое положение Армении в 1960-80гг. Глава II. Тенденции изменений социальной структуры/, заключения, библиографии использованных первоисточников и опубликованной литературы, предпринята попытка обстоятельно раскрыть те особенности социального среза, которые обусловлены социальными и природными условиями нашей республики, условиями её исторического развития.

Стремясь показать весь объем социальных изменений, автор рассматривает главные элементы социальной структуры. С этой целью делается попытка выявления тех изменений, которые включают характеристику главных социальных элементов.

Данное исследование имеет не только научное, но и важное практическое значение, заключающееся в комплексном, социально-политическом изучении социальной структуры.

Исследование может быть полезным для специалистов, занимающихся вопросами социальной структуры.

Приведенные в исследовании многочисленные и впервые вводимые в научный оборот материалы, несомненно, могут быть использованы специализированными кафедрами ВУЗ-ов и специальными курсами.